

Een eeuw sociologisch kijken

Lodewijk Brunt

Wat is een sociologische blik? Een onbeschaamde nieuwsgierigheid naar wat mensen beweegt, lijkt me een eerste vereiste om iets te kunnen zien – maar dat is niet alles. Je moet oog hebben voor mogelijke regelmatigheden van menselijke gedrag. Je ziet geen opzichzelfstaand incident, maar een variatie op een thema; het past ergens in of het past ergens bij en daarom is het fenomeen te begrijpen en te verklaren. Een sociologische waarneming is soms stimulerend, maar kan ook nogal ont-hutsend zijn. Velen van ons zijn opgevoed met de gedachte dat we als persoon autonoom zijn, met onze eigen vrije wil, onze eigen unieke doelstellingen in het leven, onze eigen verantwoordelijkheid voor onze eigen daden en ons eigen individuele geweten dat zorgt voor onze hoogstpersoonlijke schuldgevoelens. Sociologische observaties lijken aan te tonen dat we ons in vele gevallen niet zozeer als een zelfstandig individu gedragen, maar eerder als lid van een bepaald sociaal verband, zelfs in de manieren waarop we denken, voelen en genieten. Dat verleent aan ons gedrag soms een zweem van willoosheid, alsof we van buitenaf (of bovenaf) worden gestuurd. We spelen een rol in een script dat door anderen lijkt te zijn bedacht en als we ons aan het spel onttrekken, komen we in een ander draaiboek terecht, dat ook al klaar lag. De spanningsverhouding tussen individuen en de sociale verbanden waarvan ze deel uitmaken, geeft de speciale kleur aan het perspectief van sociologen (en antropologen), dat hen onderscheidt van psychologen en van geleerden die mensen voornamelijk als lichamen beschouwen of als de ongedifferentieerde atomen van sociale systemen of structuren.

Het sociologische kijken is overal te vinden, ook buiten het vak zoals dit op de universiteit wordt beoefend. Is er een scherpzinniger sociologische waarnemer op de wereld dan journalist en romanschrijver Tom Wolfe, die sociale werelden tot leven heeft geroepen op manieren die je nooit meer vergeet? En wat te denken van James Joyce met zijn overweldigende poging om een heel etmaal te reconstrueren in het leven van de stad Dublin en een flink aantal van haar inwoners? Of Alfred Hitchcock, die niet alleen een *master of suspense* is, maar ook met een paar meter film een sociaal milieu zo treffend neer kan zetten, dat je daar als socioloog verlegen van wordt. Wat ik in het werk van sommige schrijvers, journalisten, filmers en andere kunstenaars bewonder en benijd, is hun vermogen om op evocatieve wijze uitdrukking te

geven aan een paar principes, die volgens mij de kern uitmaken van de sociologische blik. Het zijn nogal simpele beginselen, die me het meest expliciet zijn bijgebracht aan de universiteit. André Köbben, hoogleraar in de Culturele Antropologie aan de Universiteit van Amsterdam, hield zijn studenten voor dat er verschillende wegen waren om achter de waarheid te komen en hij gebruikte alledaagse voorbeelden om dit duidelijk te maken. Stel dat je – op zoek naar de achtergronden van het recht en de rechtspraak bij een bepaald volk – zou willen weten wat er gebeurt als er een kip wordt gestolen. Je kunt zo'n situatie uiteraard aan verschillende mensen voorleggen en ze naar hun opinie over deze kwestie vragen. Dat gaat snel en de antwoorden kunnen overzichtelijk gerangschikt worden. Maar je kunt de kwestie ook op een andere manier benaderen. Dat duurt misschien iets langer, en het antwoord is vermoedelijk niet zo gemakkelijk in hokjes onder te verdelen ... je kunt wachten tot er daadwerkelijk sprake is van een kippendiefstal, om vervolgens te beschrijven wat zich voor je ogen afspeelt.

Het leed geen twijfel dat Köbben een voorkeur had voor deze laatste strategie. Vooral omdat je daarmee recht kon doen aan een grondregel van het sociale verkeer, namelijk dat er altijd een zekere discrepantie bestaat tussen wat mensen zeggen dat ze doen en wat ze in feite uitspoken. Misschien is de erkenning van dit verschil tussen 'wet en werkelijkheid' de eerste peiler van de sociologische blik. De tweede kwam veelvuldig ter sprake bij de roemruchte colleges van Arie den Hollander, hoogleraar in de Sociologie en een naaste collega van Köbben: wat mensen (willen) zien wordt grotendeels bepaald door de omgeving waarin ze verkeren en de positie die ze bekleden. Over grote geleerden sprak hij dikwijls nogal spottend: ze weten van alles over obscure verschijnselen, maar niks over de leefwereld van hun secretaresse. De sociologie van de elite is pover, omdat er vrijwel geen sociologen uit dat milieu afkomstig zijn. Wil je slaapkamergeheimen uit de hoogste kringen te weten komen, dan is het zaak informanten op te sporen die daar toegang toe hebben. Dat is huishoudelijk personeel, zoals dienstmeisjes, knechts of butlers die zich immers als *non-persons* onopgemerkt achter de coulissen kunnen bewegen. Den Hollander waarschuwde zijn studenten soms voor de studie, want wie het goed deed, liep het risico in een persoonlijke crisis terecht te komen. Er is immers bijna geen ander vak waarin het idee van de menselijke vrije wil zo sterk wordt ondermijnd.

De onderzoeker die voor mij de sociologische blik bij uitstek belichaamt is Erving Goffman, die in 1982 overleed. Als ik nalees wat ik ter gelegenheid van zijn overlijden over hem schreef (Brunt 1983), kan ik niet anders doen dan mezelf een beetje herhalen. Goffmans publicaties, vrijwel allemaal verschenen in de jaren zestig en zeventig, handelden over ongebruikelijke onderwerpen en waren geschreven in een vreemde, persoonlijke stijl, die je niet thuis kon brengen. Hannerz (1980) heeft dezelfde ervaring gehad en spreekt over 'Goffmanland'. Amsterdamse studenten die hem destijds lazen, voorzover ik weet niet meer dan een handjevol, hadden het idee

kennis te maken met een geleerde die je kon vertellen hoe de wereld om je heen werkelijk in elkaar zat, een even stimulerende als zeldzame ervaring. In de jaren zestig kon je zijn boeken niet op de lijsten voor de grote literatuurtentamens zetten, omdat ze – zoals dat heette – ‘onvoldoende theoretisch’ waren. Over theorie valt natuurlijk niet te twisten, maar Goffmans sociologie lijkt inderdaad ongeschikt om een schare van enthousiaste volgelingen op te roepen. Hij heeft geen pasklare antwoorden te bieden voor alle bestaanonzekerheden en andere levensvragen, zoals het geval is bij enkele zogenaamde voorvaders van de sociologie. Waar Goffman zich mee bezighoudt, zijn schijnbaar triviale aangelegenheden als ontmoetingen, gebaren, blikken, gesprekken, ruzies, versprekingen en misstappen. Zijn sociologie is die van een kritisch-ironische toeschouwer, iemand die de actie scherpzinnig maar geamuseerd volgt. Zij het van enige afstand. Degenen die de menselijke samenleving al geheel en al hebben doorgrond en zich vaststaande gedachten hebben gevormd over welke sociale verschijnselen van belang zijn en welke niet, zullen Goffmans werk vermoedelijk te vluchtig vinden en te kwikzilverachtig. Goffman zélf vinden zij waarschijnlijk een goochelaar bij wie je je slecht op je gemak voelt, omdat het nooit vaststaat wat hij de volgende keer uit zijn hoge hoed te voorschijn haalt.

Ik ken geen andere socioloog die zich serieus bezig zou willen houden met het verschijnsel van mensen die in zichzelf praten. Ach ja, een onderzoeker als Whyte wijst op zulke mensen als hij laat zien hoe het sociale bestaan van stedelijke openbare ruimten geregeld is (Whyte 1980; Whyte 1988). Mensen die wat voor zich uit zitten te praten doen niemand kwaad, zegt Whyte, net zo min als andere zonderlingen en *misfits*; ze verhogen door hun aanwezigheid alleen maar de aantrekkelijke veelzijdigheid van grootstedelijke pleinen, parken of straten. Heeft dit iets met sociologie te maken? Als Goffman het verschijnsel tegen het licht houdt wel degelijk! ‘Zelfpraters’, zegt hij (Goffman 1981: 80 en verder), zijn normaal gesproken kinderen of seniele bejaarden. Voor andere categorieën is het voeren van conversaties met jezelf een taboe. Het wordt zelfs als een perversie beschouwd, een soort ‘linguïstische zelfbevlekking’. ‘To interrogate, inform, beseech, persuade, threaten, or command oneself is to push against oneself or at best to get where one already is’, merkt Goffman op in onnavolgbaar proza, ‘in either case with small chance of achieving movement.’ En op typisch goffmaniaanse manier wordt daar nog een snijdende opmerking aan toegevoegd: ‘To say something to someone who isn’t there to hear it seems equally footless.’ Het duurt niet lang in het betoog, voordat de auteur laat zien onder welke omstandigheden het praten in jezelf sociaal wél door de beugel kan. Ook dat is een lesje sociologie. Als we net zijn geïnformeerd over het overlijden van iemand die ons na stond bijvoorbeeld, mogen we in tranen uitbarsten en dan is praten in jezelf even toegestaan. Een andere gelegenheid doet zich voor als een spreker plotseling een paar regels van zijn tekst mist of als de microfoon is uitgevallen. Ook zijn er situaties waarin het zelfpraten dient als een bevestiging van het feit dat een groepje mensen zich (tijdelijk) in dezelfde situatie bevindt; een chauffeur van een bus

of taxi die, schijnbaar namens alle passagiers, verwensingen uit aan het adres van een roekeloze verkeersdeelnemer. In situaties van gezagsuitoefening is een zacht gemopper de manier om aan te geven dat degene die zojuist bestraffend of belerend is toegesproken, niet volledig overtuigd is geraakt door het gesprokene. Zelfpraat is soms geboden als we een modderfiguur slaan en we proberen om daarvoor een soort verklaring af te geven. Als we bijvoorbeeld hebben geprobeerd de portier van een auto te openen waarvan we pas na enige tijd ontdekken dat het de onze niet is; we willen de omstanders er in dat geval graag van overtuigen, dat we geen junkies zijn op zoek naar autoradio's. Goffman is een meester in de analyse van vergissingen, miskleunen, pijnlijke gebeurtenissen, versprekingen, conflicten, misverstanden, overschrijdingen van taboes. Juist zulke 'ordeverstoringen' maken duidelijk hoe mensen zich onder normale condities hebben te gedragen. Door te laten zien hoe sommige vrouwen in psychiatrische inrichtingen onbekommerd wijdbeens op hun stoel zitten, terwijl ze zich behaaglijk in het kruis krabben, wijst Goffman op de aard en het belang van vrouwelijke 'beendiscipline' buiten de instelling. Door het werk van Goffman is de sociologie verrijkt met een dimensie die vóór hem niet – of in ieder geval niet in die uitgekristalliseerde vorm – bestond. Heeft dit voor de sociologie iets opgeleverd? Een zo'n persoonlijke manier van kijken is niet gemakkelijk door anderen te adopteren, maar Goffman heeft vooral onder stadsetnografen en symbolisch interactionisten de nodige sympathisanten. Een blad als *Urban Life*, waar hij in de redactieraad zat, ademde voor driekwart zijn geest. Eén van zijn meest creatieve leerlingen is naar mijn smaak Lyn Lofland, vooral met haar twee stadsboeken: *A world of strangers* (1973) en *The public realm* (1998). Ze laat zien wat andere goffmaniaanse sociologen eveneens hebben: door hem geïnspireerd, maar niet geneigd hem slaafs en braafjes na te praten. Zijn werk nodigt daar blijkbaar niet toe uit.

Een overzicht van het beste wat de twintigste eeuwse sociologie te bieden heeft, kan niet voorbij gaan aan Chicago – waar Goffman trouwens sterke banden mee had. De sociologie die in de jaren twintig en dertig aan de Universiteit van Chicago tot ontwikkeling kwam, is dikwijls de bakermat van de moderne academische sociologie genoemd. Terecht, lijkt me. De etnografieën die hier schijnbaar aan de lopende band werden vervaardigd, horen nog steeds tot het allerbeste wat het vak te bieden heeft. In Zorbaugh's studie van de kamerbewoners in de Lower North Side wordt de betrekking tussen individu en groep op een klassieke manier uit de doeken gedaan: hoe een buurt haar stempel drukt op de bewoners en hoe de bewoners het karakter van een buurt bepalen (Zorbaugh 1929). Maar denk ook aan Nels Anderson's zwervers (1923), Paul Cressey's dansmeisjes (1932), Frederic Thrasher's jeugdbendes (1927), Clifford Shaw's zakkenrollers (1930), Edwin Sutherland's beroepsdieven (1937), of Paul Siu's Chinese wasbazen (1987), om er maar een paar te noemen. Het zijn verrassende studies, geschreven door gedreven onderzoekers, die het lezerspubliek er op een enthousiasmerende manier van proberen te overtuigen hoe interessant en waar-

devol hun – destijds nieuwe – manier van kijken is. Aan de Chicago-sociologie hebben we verschillende theoretische perspectieven te danken, zowel in de sociologie als in de criminologie en de antropologie, maar ook een reeks van methoden en technieken en een aantal centrale inzichten. De twee belangrijkste stuwende krachten achter de onderneming waren Robert E. Park en William I. Thomas – beiden horen op mijn lijstje van favoriete sociologen thuis. Park was de Malinowski van de sociologie, hij heeft met een weergaloze overtuigingskracht gewezen op de noodzaak van de sociologie een empirisch vak te maken, waarbij onderzoekers de straat op moesten om zich in het volle leven te storten. In het stedelijk onderzoeksprogramma dat hij in 1915 een beetje uit de losse pols neerschreef, kwam hij tot de meesterlijke formulering, die iedere moderne etnograaf in zijn slaap kan opzeggen:

‘Anthropology, the science of man, has been mainly concerned up to the present with the study of primitive peoples. But civilized man is quite as interesting an object of investigation, and at the same time his life is more open to observation and study. Urban life and culture are more varied, subtle, and complicated, but the fundamental motives are in both instances the same. The same patient methods of observation which anthropologists like Boas and Lowie have expended on the study of the life and manners of the North American Indian might be even more fruitfully employed in the investigation of the customs, beliefs, social practices, and general conceptions of life prevalent in Little Italy on the Lower North Side in Chicago, or in recording the more sophisticated folkways of the inhabitants of Greenwich Village and the neighborhood of Washington Square, New York’ (Park 1925 [1915]: 3).

Thomas heeft de grondslagen van de moderne sociologie als eerste systematisch verkend en in praktijk gebracht. Zijn schitterende studie over de Poolse immigranten te Chicago was mede gebaseerd op jarenlang veldwerk in Polen zelf en hij wist zelfs particuliere geldschietters voor dit project te interesseren. Als geen ander heeft hij daarmee dus vooral ook het praktische nut van het vak onderstreept. Zijn werk is doordrongen van de gedachte die later door toedoen van bewonderaars als Robert Merton (1957) het ‘Thomas theorema’ is gaan heten: als mensen denken dat iets *waar* is, gedragen ze zich ernaar. Een groot gedeelte van de hedendaagse sociologie is op dit inzicht gebaseerd, en zeker Goffmans dramaturgische benadering van de sociale werkelijkheid zou zonder Thomas ondenkbaar zijn. Ook op deze peiler is de sociologie van de twintigste eeuw gebaseerd.

Geraadpleegde literatuur

- Anderson, Nels (1923) *The hobo*. Chicago: The University of Chicago Press.
 Brunt, Lodewijk (1983) Een toeschouwer in actie: De sociologie van Erving Goffman (1922-1982). *Sociologisch Tijdschrift* 10 (2) 219-241.
 Brunt, Lodewijk (1996) *Stad*. Amsterdam: Boom.
 Cressey, Paul G. (1932) *The Taxi Dance Hall*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Goffman, Erving (1981) *Forms of talk*. Oxford: Basil Blackwell.
- Hannerz, Ulf (1980) *Exploring the city: Inquiries toward an urban anthropology*. New York: Columbia University Press.
- Lofland, Lyn (1973) *A world of strangers: Order and action in urban space*. New York: Academic Press.
- Lofland, Lyn (1998) *The public realm: Exploring the city's quintessential social territory*. New York: Aldine De Gruyter.
- Merton, Robert K. (1957) *Social theory and social structure*. New York: The Free Press.
- Park, Robert E. (1925) [1915] The city: Suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. In: Robert E. Park, Ernest W. Burgess and Roderick D. McKenzie (red.) *The city*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 1-47.
- Shaw, Clifford R. (1930) *The jack-roller: A delinquent boy's own story*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Siu, Paul C.P. (1987) *The Chinese laundryman: A study of social isolation*. New York, London: New York University Press.
- Sutherland, Edwin H. (1937) *The professional thief: By a professional thief*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Thrasher, Frederic M. (1927) *The gang: A study of 1.313 gangs in Chicago*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Whyte, William H. (1988) *City: Rediscovering the center*. New York etc.: Doubleday.
- Whyte, William H. (1980) *The social life of small urban places*. Washington, DC: The Conservation Foundation.
- Zorbaugh, Harvey W. (1929) The dweller in furnished rooms: An urban type. In: Ernest W. Burgess (red.) *The urban community*. Chicago: The University of Chicago Press, p. 98-105.